

Motion till riksdagen 2021/22:3975

av **Johan Pehrson m.fl. (L)**

En pakt mot gängen: Liberala insatser för unga som begår brott

Förslag till riksdagsbeslut

1. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om tidiga insatser till barn och unga i riskzonen och tillkännager detta för regeringen.
2. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om lagreglering av socialtjänstens brottsförebyggande uppdrag och tillkännager detta för regeringen.
3. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om tillträdesregler för skolor och tillkännager detta för regeringen.
4. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om skolors polisanmälningar av brott som är tecken på normbrytande beteende och tillkännager detta för regeringen.
5. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om förflyttning av brottsmisstänkta elever om den målsägande är elev vid samma skola, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
6. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om utökat ansvar för socialtjänsten att stötta skolgången för barn som är föremål för insatser, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
7. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om skärpta straff för att rekrytera barn och unga in i kriminalitet och tillkännager detta för regeringen.
8. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att dömda gängkriminella under en prøvotid ska kunna åläggas att inte interagera med minderåriga barn utanför den egna familjen och tillkännager detta för regeringen.
9. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att socialtjänsten vid utredningar om barn som dragits in i kriminalitet alltid ska utreda eventuell påverkan från äldre och tillkännager detta för regeringen.
10. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om sammanhållet stöd från socialtjänsten för icke straffmyndiga barn som begått brott, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.

11. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om socialtjänstens närvaro vid förhör med brottsmisstänkta barn och unga och tillkännager detta för regeringen.
12. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om 24-timmarsgaranti i socialtjänsten för barn och unga som har gripits för brott, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
13. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att fler typer av insatser i socialtjänsten ska kunna göras obligatoriska genom mellantvång och tillkännager detta för regeringen.
14. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om utökad användning av mellantvång i socialtjänsten och tillkännager detta för regeringen.
15. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om obligatoriska insatser i socialtjänstens regi för barn under 15 år som begått brott, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
16. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om mellantvång i socialtjänsten för vårdnadshavarna och tillkännager detta för regeringen.
17. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om individuella handlingsplaner i socialtjänsten för varje person som vill komma ur kriminalitet, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
18. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om fler omhändertaganden enligt LVU för att skydda utsatta barn som lever i kriminella miljöer och tillkännager detta för regeringen.
19. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att utreda ett framtida statligt kostnadsansvar för LVU-omhändertaganden och tillkännager detta för regeringen.
20. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om nationell kartläggning av omhändertaganden enligt LVU för att analysera vilka sociala faktorer som påverkar besluten och tillkännager detta för regeringen.
21. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om restriktiv användning av LVU i hemmet och tillkännager detta för regeringen.
22. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om orosanmälningar och tillkännager detta för regeringen.
23. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om sociala insatsgrupper och tillkännager detta för regeringen.
24. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om en ny huvudregel för informationsdelning mellan polis och socialtjänst i ärenden gällande barn och unga i riskzonen och tillkännager detta för regeringen.
25. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om informationsutbyte mellan myndigheter för effektivare utmätning av tillgångar och tillkännager detta för regeringen.
26. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om direktåtkomst till vissa uppgifter i Skatteverkets beskattningsdatabas och tillkännager detta för regeringen.
27. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om vandelsprövning vid anmälningsärenden om svenskt medborgarskap och tillkännager detta för regeringen.
28. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att brott som begås av unga som huvudregel alltid ska utredas och tillkännager detta för regeringen.

29. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om drogtester av unga under 15 år och tillkännager detta för regeringen.
30. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om utökade möjligheter för polis att hålla kvar barn i avvaktan på socialtjänst eller vårdnadshavare och tillkännager detta för regeringen.
31. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om en översyn av reglerna för häktning av unga i åldern 15–17 år och tillkännager detta för regeringen.
32. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om åtgärder för att korta handläggningstiderna i barn- och ungdomsärenden och tillkännager detta för regeringen.
33. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om permanentning av försöket med snabbare lagföring av vissa brott och tillkännager detta för regeringen.
34. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att brottsoffer ska ha möjlighet till juridiskt stöd även då den misstänkta gärningspersonen är under 15 år och tillkännager detta för regeringen.
35. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att göra övergrepp i rättssak mot barn till ett eget brott och tillkännager detta för regeringen.
36. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om utökad användning av bevistalan och tillkännager detta för regeringen.
37. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om rätt till juridiskt biträde från första förhöret för alla barn som misstänks för allvarliga brott, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
38. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att handgranater bör klassas som vapen och tillkännager detta för regeringen.
39. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om reformering av vapenlagen, lagen om explosiva varor och lagen om krigsmateriel och tillkännager detta för regeringen.
40. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att utreda föraransvar för vapen m.m. i fordon och tillkännager detta för regeringen.
41. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om straffskärpning för brott mot knivlagen och tillkännager detta för regeringen.
42. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om tillståndsplikt för skyddsvästar och tillkännager detta för regeringen.
43. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om skärpta straff för brott i kriminella nätverk och tillkännager detta för regeringen.
44. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om skärpta straff för rån, grov misshandel och grov utpressning och tillkännager detta för regeringen.
45. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om vistelseförbud och tillkännager detta för regeringen.
46. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om modernisering av bestämmelsen om ohörsamhet mot ordningsmakten och tillkännager detta för regeringen.
47. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om en kartläggning av omfattningen och skärpning av den straffrättsliga regleringen av illegala vägspärrar och liknande begränsningar av rörelsefriheten och tillkännager detta för regeringen.
48. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om kriminalisering av förstadierna till fler brott och tillkännager detta för regeringen.

49. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att unga som dömts till särskild ungdomsvård inte bör sitta på samma Sis-hem som unga som omhändertagits av socialtjänsten, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
50. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om mobilförbud och höjd säkerhet vid Sis-hemmen och tillkännager detta för regeringen.
51. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om höjd säkerhet vid permissioner för unga som dömts till särskild ungdomsvård, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
52. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om registerkontroll av personal på Sis-hem och tillkännager detta för regeringen.
53. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om åklagares möjlighet att genom strafföreläggande besluta om kortare ungdomstjänst och tillkännager detta för regeringen.
54. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om höjd maxgräns för slutna ungdomsvård och tillkännager detta för regeringen.
55. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om helt avskaffad ungdomsrabatt för myndiga som återfaller i brott, och detta tillkännager riksdagen för regeringen.
56. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om frivårdsinsatser för unga lagöverträdare och tillkännager detta för regeringen.

Motivering

Gängvåldet fräter sönder samhället. Våra barn och unga som ska drömma om framtiden får inte göra det. Snarare rånas och beskjuts de och fastnar i de kriminella gängens vägspärrar.

Tusentals svenska barn och unga förstör livet för sig själva och andra genom att dras in i brottets bana. Sällan om ens någonsin kommer det som en överraskning för omgivningen när en ung person fastnar i en kriminell livsstil. Tvärtom har varningslamporna ofta lyst sedan länge. Många av dem växer upp i familjer där föräldrarna inte har förmågan att ge barnen omsorg eller trygga dem mot våld och övergrepp. Föräldrar, äldre syskon och andra vuxna som själva är indragna i kriminell verksamhet är en del av alltför många barns verklighet. När dessa barn misslyckas i skolan erbjuder de kriminella gängen en alternativ arbetsmarknad.

Barns och ungas utsatthet för gängrelaterade brott har ökat dramatiskt. Medan antalet personrån mot personer över 18 år ligger relativt konstant har antalet rån mot barn och unga under 18 år under den senaste fyraårsperioden ökat med nästan 130 procent. Ofta handlar det om förövare som agerar i grupp och väljer ensamma offer på väg till eller från skolan, omringar, hotar och kräver mobiltelefon, hörlurar, jackor, skor och kod till bankkort. Många av dessa rån har kombinerats med våld och grova hot för att få offren att hålla tyst, och chockerande fall av förnedringsrån förekommer.

För alltför många barn är skolan inte någon trygg zon. Antalet anmälda fall av fysiskt våld på grund- och gymnasieskolan har mer än fördubblats sedan 2012.

Även siffrorna över gängbrottsligheten i stort talar sitt tydliga språk. Enligt statistik från Polismyndigheten har antalet skjutningar med dödlig utgång i kriminella miljöer fördubblats sedan millennieskiftet, från cirka tio fall per år i början av 2000-talet till

omkring 40 fall per år de senaste tre åren. I snitt inträffar i Sverige en skjutning om dagen och fem sprängningar i veckan. Vid en europeisk jämförelse är detta unika nivåer.

En halv miljon människor bor i områden som av polisen utpekade som utsatta eller särskilt utsatta. Det är områden där rättsordningar och kriminella miljöer är ett påtagligt problem och där äldre rekryterar yngre till att begå brott. I dessa områden har gängbrottsligheten blivit en lokal maktfaktor att förhålla sig till, och i de mest utsatta områdena har kriminaliteten upprättat en parallell rättsordning. Kriminella grupperingar – ibland släkt- eller klanbaserade, ibland vanliga nätverk av kriminella – utpekar vissa zoner som sitt eget privata territorium och trakasserar allmänhet genom vägspärrar och kontrollerande beteende. Detta drabbar alla invånare, men eftersom befolkningen i dessa områden är ung är det särskilt allvarligt för alla de barn och unga som växer upp med en kriminell närvaro i sin egen bostadsmiljö eller på sin egen skola.

Det går att vända den här utvecklingen. Kampen mot den gängrelaterade brottsligheten hänger ihop med arbetet för att rädda barn och unga från att hamna i kriminalitet. Ingen enskild åtgärd är viktigare för att långsiktigt få ned brottsligheten än att hindra att barn och unga rekryteras till en kriminell livsstil och fastnar där.

För oss i Liberalerna är det därför självklart att det behövs en helhetssyn. Repressiva insatser som fler poliser, skärpta straff och nya verktyg i brottsbekämpningen för polis och åklagare behöver hänga ihop med en historisk satsning på förebyggande och sociala insatser. Socialtjänsten har i flera år gått på knäna och begränsas i sitt arbete för barn i utsatta situationer av såväl kommunernas ekonomiska prioriteringar som att socialtjänsten inte har tillräckliga verktyg som krävs för att ge barn rätt insatser.

Vill vi på allvar försöka att bryta rekryteringen av barn och unga till kriminella gäng krävs det satsningar på alla områden – skola, polis och socialtjänst. Det krävs ökade resurser, ökade befogenheter och mer samarbete.

Effektivare insatser gentemot unga lagöverträdare är generella men har även stor betydelse för att vända utvecklingen i de allra mest utsatta stadsdelarna. Sverige måste åter bli känt som möjligheternas land, inte som en plats för gängens avrättningar och brutalt våld.

I denna motion presenterar därför Liberalerna ett antal förslag för att förebygga att barn och unga fastnar i kriminalitet, tidigt bryta en destruktiv utveckling i de ungas liv och pressa tillbaka den gängrelaterade brottsligheten. Vi menar att hela samhället måste agera för att ta tillbaka kontrollen över områden som gängerna kontrollerar och förstöra deras möjligheter att rekrytera barn och unga samt lagföra dem som begår brotten.

För varje enskilt barn och ung människa gäller att den negativa utvecklingen måste brytas så tidigt som möjligt. Denna motion är därför upplagd så att den börjar med att beskriva de insatser som kan göras tidigt under uppväxten, för att sedan gå vidare med de åtgärder som kan bli nödvändiga i en situation när en ung person har börjat begå brott eller längre fram i tiden etablerat en kriminell identitet.

Ingen aktör kan uppnå detta själv – varken polis, skola, socialtjänst, civilsamhället eller föräldrar – utan det krävs ett gemensamt åtagande. Det samlade arbetet är en pakt mot gängerna, som ska rusta samhället så att det genomsyras av frihet, trygghet och möjligheter för alla.

Våra förslag hänger ihop med vår övergripande rättspolitik och vår politik för att brett stärka barns rättigheter, vilket beskrivs i två separata motioner.

Tydligare uppdrag och effektivare redskap till socialtjänsten

Tidiga insatser för barn och unga i riskzonen

Ju tidigare insatser sätts in för barn och unga i riskzonen, desto bättre är möjligheten att barn och unga får förutsättningar att bryta ett destruktivt beteende. Socialtjänstens arbete är därför av största betydelse, liksom att förskola och skola tidigt fångar upp farosignaler. Detta gäller både öppna insatser och det uppsökande arbetet.

I Brottsförebyggande rådets rapport ”Insatser mot brott och otrygghet i socialt utsatta områden” betonas särskilt vikten av tidiga brottsförebyggande insatser för att förhindra att barn i ett senare skede begår brott eller ansluter sig till kriminella nätverk. I rapporten framhålls att insatser som visat sig vara effektiva kan sättas in i ett mycket tidigt skede. Barn i riskzonen växer ofta upp i familjer där det redan tidigare finns tydliga riskfaktorer. Föräldrar som behöver hjälp att ta sitt föräldraansvar i vardagen ska få hjälp. Andra vuxna än föräldrar som är viktiga för barnet eller den unge, till exempel släktingar, lärare och idrottsledare, ska ges chans att bidra.

Individanpassning är viktig för att insatserna ska stämma med barnets eller den unges behov, mottaglighet och motivation. Det handlar om att motivera barn och unga till förändringar inom olika livsområden som umgänge, skola och familj och stärka de ungas möjlighet att utveckla sina individuella färdigheter och välja en annan livsstil.

Lagreglera socialtjänstens brottsförebyggande uppdrag

Liberalerna anser att all relevant kommunal verksamhet ska ha ett tydligt brottsförebyggande uppdrag och att detta behöver komma till uttryck i lagstiftningen. Socialtjänsten är i sammanhanget strategisk eftersom dess verksamhet är det kraftfullaste redskapet på kommunal nivå för att göra individanpassade insatser för att förebygga att barn och unga hamnar i kriminalitet. Vi noterar att utredningen Framtidens socialtjänst dock inte tar upp frågan om en lagreglering i sitt betänkande (SOU 2020:47). Detta måste tas upp i den fortsatta beredningen av lagförslaget. Socialtjänstens brottsförebyggande uppdrag behöver lagregleras.

Skyddsfaktorer – skolan

Att klara skolan är en av de viktigaste skyddsfaktorerna för att ett barn inte ska hamna i en negativ utveckling. Detta har uppmärksammats när det gäller barn som är placerade genom socialtjänstens regi, där de ungas skolgång vid Sis-hem eller HVB-hem tyvärr ofta visar stora brister, men samma sak gäller generellt. En kunskapsinriktad skolpolitik som ger alla barn möjlighet att skaffa sig de kunskaper de behöver i livet är en central brottsförebyggande åtgärd.

Skolan ska vara en trygg zon för alla elever, men så är det inte i dag. Alltför ofta inträffar det att skolan tvärtom är en brottsplats eller att skolan används som uppehållsplat för kriminellt belastade unga som knyter kontakter med elever i riskzonen, utökar makt genom sin närvaro eller bedriver brottslighet av olika slag. Även om tillträdesreglerna har förbättrats på många håll behöver mycket mer göras för att säkerställa att inte obehöriga uppehåller sig i eller vid skolor. Skolan ska vara en plats för eleverna och deras skolpersonal.

Det är särskilt viktigt för unga i riskzonen att skolans personal agerar tydligt i fråga om alla former av brottslighet på skolan. Enligt Brottsförebyggande rådets enkätstudier bland ungdomar är skolan den vanligaste brottsplatsen när det gäller exempelvis miss-

handel, även grövre misshandel som gör att eleven måste söka hjälp hos skolsköterska eller sjukvård. För att polis och socialtjänst ska få kännedom om att ett barn kan vara på väg in i en destruktiv utveckling måste huvudregeln vara att skolan alltid gör en polis-anmälan och orosanmälan vid brottslighet som är tecken på normbrytande beteende.

Brottsoffrets rätt till trygghet kommer ofta på undantag när brottsoffret och den misstänkte gärningspersonen är elever på samma skola. Det är idag möjligt att stänga av elever, men lagstiftningen kräver att andra åtgärder prövas först. I den akuta situation som uppstår när en elev utsätter en annan för ett grovt brott, till exempel rån eller sexuella övergrepp, måste skolan kunna agera snabbt och säkerställa den målsägandes trygghet. I sådana situationer behöver det finnas möjlighet att snabbt placera den misstänkte gärningspersonen på en annan skolenhet, inte som ett ställningstagande i skuldfrågan utan som en åtgärd för att säkerställa trygghet under rättsprocessen. Skollagen behöver därför skärpas så att rättssäkerheten för elever kan garanteras.

Som nämnts ovan är skolgången en avgörande skyddsfaktor för barn i riskzonen. Trots detta innehåller förslaget till ny socialtjänstlag inte några tydliga skrivningar om socialtjänstens ansvar för barnens skolgång. Vid reformeringen av socialtjänstlagen behöver socialtjänsten ges ett utökat ansvar för att stötta placerade barns skolgång, men samma sak gäller också vid hemmaplansinsatser. Det kan till exempel handla om att en särskilt kvalificerad kontaktperson kan hjälpa den unge med att gå till skolan, stabilisera skolgången och uppnå godkända kunskapsresultat. Med delvis bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:SoU24). Liberalerna förväntar sig nu att regeringen agerar i enlighet med riksdagens beställning och inkluderar tydliga skrivningar om detta i den reformerade socialtjänstlagen.

Förhindra nyrekryteringen

Att förhindra nyrekrytering till gängkriminalitet är avgörande för att minska brottsligheten på lång sikt. Barn och unga som inte är straffmyndiga eller som är straffmyndiga men på grund av sin ålder inte kan dömas till lika hårda straff används av tunga kriminella för att utföra brott och påbörjar därmed sin egen brottsliga bana. Straffen för dem som rekryterar unga till kriminalitet, begår brott tillsammans med yngre eller förmår dem att begå brott måste skärpas. Med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:JuU24). Liberalerna förväntar sig att regeringen utan onödigt dröjsmål lägger fram konkreta lagförslag.

Gängbrottsutredningen presenterade i augusti 2021 sitt slutbetänkande (SOU 2021:68). Bland annat föreslås en ny straffbestämmelse som kriminaliserar att involvera någon under 18 år i kriminell verksamhet. Detta ligger i linje med Liberalernas tidigare framförda förslag, men när en kriminell person straffas för att ha involverat unga i kriminalitet är dock skadan redan skedd. Därför måste straffrättsliga skärpningar på den punkten kombineras med mer avskräckande konsekvenser för vuxna brottslingar som drar in unga och barn i kriminalitet. För att skydda barn från att förledas att begå brott måste umgänge mellan vuxna gängkriminella och barn förhindras.

Liberalerna vill därför införa en ny påföljdsform som innebär att det blir olagligt för vuxna gängkriminella att interagera med och påverka barn. Myndiga som har dömts för allvarliga brott som knarkförsäljning, vapenbrott eller rån ska åläggas att under en provotid distansera sig från minderåriga utanför den egna familjen. Om en dömd

gångkriminell vuxen ändå fortsätter att interagera med barn i kriminella syften ska det ses som ett brott i sig, med fängelse som straff. Denna restriktion för barnpåverkan bör gälla ett antal år efter avtjänat straff och återaktiveras vid varje ny dom.

En tidig reaktion är viktig för att barn och unga ska förstå att brottsliga gärningar får konsekvenser. Det gäller även om barnet inte är straffmyndigt och inte kan dömas till ungdomstjänst eller andra rättsliga påföljder. När icke straffmyndiga barn och unga begår brott behövs ett intensivt och sammanhållet stöd över tid. Socialtjänsten ska ges bättre förutsättningar att skapa samlade åtgärder där den unge får delta i olika aktiviteter för att komma bort från ett brottsligt beteende och uppleva att det egna handlandet får konsekvenser.

När ett barn dras in i kriminalitet är det också av yttersta vikt att socialtjänsten i sin utredning klarlägger om det finns äldre som drar i trådarna. Finns sådana misstankar ska socialtjänsten alltid begära att polisen utreder omständigheterna kring brottet, för att kunna ingripa mot de äldre kriminella.

Lagen om unga lagöverträdare fastslår att socialtjänsten om möjligt ska närvara vid förhör med barn och unga under 18 år som misstänks för brott. Utvärderingar visar dock att socialtjänsten endast i begränsad omfattning deltar vid inledande förhör. Detta är problematiskt då möjligheten till en snabbare utredning om barnets levnadsomständigheter och möjlighet att sätta in tidiga åtgärder ökar om socialtjänsten närvarar vid det inledande förhöret. Reglerna om förhör med barn och unga under 18 år är för närvarande föremål för utredning (dir. 2019:103, 2021:41). Utredaren ska redovisa sitt uppdrag senast den 21 januari 2022. Liberalerna anser det vara mycket angeläget att regeringen så snart som möjligt fortsätter beredningen så att behövliga ändringar kan genomföras.

Liberalerna anser även att det behövs en nationell 24-timmarsgaranti för barn och unga som har gripits för brott. Garantin innebär att socialtjänsten inom 24 timmar efter gripandet ska kalla föräldrarna till ett samtal, tillsammans med barnet/den unge om det är möjligt och lämpligt, för att socialtjänsten så snart som möjligt ska kunna få föräldrarnas medverkan i insatser till stöd för barnet/den unge där så är möjligt.

Tidiga obligatoriska åtgärder

Socialtjänstlagen bygger på att insatser så långt som möjligt ska ges med frivillighet som grund. Först när alla andra möjligheter är uttömda ska insatser mot den enskildes vilja kunna bli aktuella. Liberalerna menar att samhället aldrig får kompromissa med barns och ungas rätt till trygghet och frihet, även i de fall där vårdnadshavarna sviker sitt ansvar.

Givetvis är frivillighet och den enskildes medverkan alltid att föredra om detta är möjligt, men i dag finns ett stort problem i fråga om att socialtjänsten alltför ofta ser sig som förhindrad att agera när den enskilde eller – när det gäller barn och unga – vårdnadshavarna vägrar att samverka. Vi ser dessutom en utveckling där allt fler barn och unga växer upp i familjer där barnen riskerar att fostras in i kriminalitet och även utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. Först när utvecklingen gått så långt att tvångsomhändertagande enligt lagen om vård av unga i vissa fall (LVU) blir aktuell sätts då insatser in utan samtycke. Och ibland sätts inte LVU in fast barnet lever i svår utsatthet eller är på god väg in i kriminalitet.

Obligatoriska åtgärder måste kunna sättas in på ett helt annat sätt än i dag redan innan LVU kan komma in fråga. Att föreslå fler obligatoriska åtgärder kan låta hårt mot

barnet/den unge. Men i själva verket är det en viktig brottsförebyggande och socialpolitisk åtgärd. Vi vill att fler barn och unga ska bli föremål för tidiga insatser, med mellantvång där det är lämpligt, för att färre barn och unga längre fram i tiden ska behöva tvångsomhändertagande.

Sådana möjligheter till så kallat mellantvång finns i begränsad omfattning även nu, men kommer till användning alltför sällan. Socialtjänsten måste ha väsentligt utökade befogenheter att förelägga barn och unga och deras vårdnadshavare att delta i obligatoriska insatser på hemmaplan, det vill säga mellantvång. Vi är starkt kritiska till att frågan inte har kunnat behandlas av utredningen Framtidens socialtjänst, som haft i uppdrag att ta fram ett förslag till ny socialtjänstlag. Vi utvecklar våra förslag närmare här nedan.

Fler och tidigare obligatoriska åtgärder i socialtjänsten

År 2007 förtydligades den bestämmelse i lagen om vård av unga i vissa fall (LVU) som gör att en ung person under 20 år ska kunna åläggas att delta i vissa öppna insatser även om barnet/den unge eller vårdnadshavaren inte vill. Det kan till exempel handla om motiverande samtal eller stöd av en kvalificerad kontaktperson.

Detta så kallade mellantvång har till syfte att sätta in obligatoriska insatser i ett tidigt skede, för att därmed i bästa fall förebygga att den unge behöver tvångsomhändertagande.

Socialstyrelsens studie av mellantvånget (Kartläggning av tillämpningen av förebyggande insatser enligt 22 § LVU, Socialstyrelsen 2015) har visat att lagändringen inte har fått avsedd effekt. Det är fortfarande mycket sällsynt att ungdomar blir föremål för mellantvång i socialtjänsten. Detta är inte rimligt. Det måste finnas ett större utrymme för att ålägga om obligatoriska åtgärder på hemmaplan, så att inte alternativet till frivilliga insatser alltid blir att gå hela vägen till ett tvångsomhändertagande.

Ett problem med dagens bestämmelser är att det bara är vissa öppna insatser som kan bli föremål för mellantvång. Vi vill att socialtjänsten, i de fall då frivilliga insatser inte är tillräckliga därför att barnet/den unge inte förstår konsekvenserna av sitt destruktiva beteende, ska kunna fatta beslut om hela det spektrum av insatser som står till socialtjänstens förfogande. Det kan handla om föreläggande att delta i behandlingsprogram eller ta stöd av en särskilt kvalificerad kontaktperson, men också om att exempelvis ålägga barn/unga att lämna drogtester även om de inte vill. Beslutet ska kunna överklagas till en förvaltningsdomstol, på samma sätt som andra beslut om insatser som inte tas med den berördes samtycke.

För att säkerställa att möjligheten till mellantvång utnyttjas där så är lämpligt vill vi också förtydliga lagstiftningen. Mellantvång bör ses som ett alternativ i fler fall där situationen inte är så allvarlig att ett tvångsomhändertagande bedöms vara nödvändigt för att säkerställa tryggheten för barnet.

För barn som inte är straffmyndiga faller hela ansvaret på socialtjänsten att sätta in insatser för att bryta en destruktiv utveckling. Samlade och uthålliga åtgärder där den unge får delta i olika aktiviteter för att komma bort från ett brottsligt beteende bör alltid ges, oavsett om den unge fyllt 15 år eller ej. Obligatoriska insatser i socialtjänstens regi kan då bidra till att ge den unge en tydlig reaktion på ett normbrytande beteende och skapa en struktur som bidrar till att bryta en utveckling i riktning mot kriminalitet.

Socialstyrelsen har i rapporten ”Öppna insatser utan samtycke” (2021-5-7428) från maj 2021 lagt fram konkreta förslag till hur en tydligare lagreglering av mellantvång

skulle kunna se ut. Det är nu angeläget att regeringen snarast återkommer till riksdagen med färdiga förslag.

Mellantvång i socialtjänsten även för föräldrarna

När barn och unga hamnar i ett destruktivt beteende behöver hela familjens situation uppmärksammas. Ofta behöver föräldrarna insatser i form av stöd och vägledning för att klara sitt föräldraskap. Ibland har de också egna utmaningar i form av exempelvis missbruk eller psykisk ohälsa. Därför är det ofta avgörande att insatserna för barnet/den unge kombineras med insatser för att stärka föräldrarna i deras föräldraskap, till exempel rådgivning eller föräldraprogram.

Utgångspunkten ska alltid vara att insatserna bygger på frivillighet så långt det är möjligt. När detta inte är tillräckligt och barnets problem kan kopplas till omsorgsbrister hos föräldrarna finns i dag bara möjligheten att tvångsomhänderta barnet, vilket är en mycket ingripande men nödvändig åtgärd.

Det behövs nya mellanformer mellan frivilliga insatser och tvångsomhändertagande. Därför vill vi införa en möjlighet för socialtjänsten att ålägga även vårdnadshavare att delta i obligatoriska insatser till stöd för sitt barn – ett så kallat mellantvång för föräldrar.

Individanpassade insatser

Lika viktigt som det är att tidigt bryta en utveckling mot kriminalitet är det att ge stöd åt den som vill lämna det kriminella livet bakom sig. I Liberalernas rättspolitiska motion beskriver vi vikten av att snabbt få på plats ett nationellt avhoppningsprogram för den som vill bryta med kriminalitet. Socialtjänsten behöver ha individuella handlingsplaner för varje person som vill komma ur kriminalitet.

Tvångsomhändertaganden

I särskilt allvarliga fall kan det bli aktuellt med omhändertagande av barnet/den unge enligt LVU, lagen om vård av unga i särskilda fall. Omhändertagandet kan göras antingen på grund av allvarliga brister i vårdnadshavarnas vård av barnet (miljöfallet) eller på grund av att barnet självt är på väg in i en destruktiv utveckling (beteendefallet). Omhändertagande enligt LVU kräver domstolsbeslut. I brådskande fall kan socialnämnden besluta om ett omedelbart omhändertagande, som därefter snabbt ska underställas domstol för prövning.

Barn och unga på väg in i kriminalitet lever ofta själva under utsatta förhållanden och i destruktiva miljöer. När det blir aktuellt med omhändertagande kan både miljöfallet och beteendefallet vara aktuellt.

I Liberalernas barnrättsmotion utvecklas vår syn på LVU-lagstiftningen, som är i behov av en genomgripande reformering. I detta sammanhang vill vi särskilt uppmärksamma att omhändertagande enligt LVU i många fall är en nödvändig skyddsåtgärd för att bryta en utveckling där barn och unga är på väg in i kriminalitet eller utsätts i en destruktiv hemmiljö.

I många fall formas barnets/den unges kriminella identitet i en gängmiljö där ledarna fostrar barn och unga, tränar dem att begå brott och lär upp dem i en livssyn där kriminalitet förhårligas. Så sent som i augusti konstaterade vice rikspolischefen att det finns ett 40-tal kriminella klaner i Sverige i vilka barnen fostras in i kriminaliteten med

syftet att de ska ta över och fortsätta att driva det kriminella nätverket, och man arrangerar också äktenskap för att konsolidera och stärka klanernas makt.

Redan 2010 fastslog en statlig utredning av Carin Götblad att det fanns 5 000 barn och unga som var på väg att etableras i en kriminell livsstil och att tvångsomhändertaganden var ett viktigt redskap för att hantera situationen. En kartläggning i Stockholm 2019 av ett 50-tal kriminella nätverk som genomfördes av polisen visar att två tredjedelar av gängerna använder sig av barn under 16 år.

I takt med att våldet i samhället blivit våldsammare och grövre har också barns och ungas utsatthet förvärrats. Lagstiftningen och samhällets insatser måste anpassas. Liberalerna menar att ett LVU-omhändertagande då kan vara absolut nödvändigt för att splittra upp gängbildningen och ge barnet/den unge chans till en omstart i en helt ny miljö.

Även den egna familjen kan vara en riskmiljö för att fostras till kriminalitet. När vårdnadshavarna eller andra vuxna i uppväxtmiljön, till exempel äldre syskon som bor hemma, försörjer sig på kriminalitet finns en överhängande risk att barnet löper risk att fostras in i kriminalitet. Kriminaliteten i sig innebär också stora risker i barnets hemmiljö, till exempel genom förekomsten av narkotika eller vapen eller genom risken för kriminella uppgörelser.

Centralt i sammanhanget är att uppmärksamma att föräldrars kriminalitet är en mycket stark riskfaktor för att barnet utsätts för olika typer av våld. Detta synliggörs i Carolina Jernbros och Åsa Landbergs forskarstudie ”Multiutsatta barn” (2020), som tillkommit med finansiering från Stiftelsen Allmänna Barnhuset. Studien visar att risken för att utsättas för flera olika former av våld (fysiskt, psykiskt, sexuellt osv.) är som störst för barn som någon gång bott med en vuxen som har problem med alkohol eller narkotika, psykisk sjukdom, suicid och kriminalitet samt för barn som inte själva får bestämma sin framtida partner. När vårdnadshavare eller andra vuxna i hemmet lever i kriminalitet är detta i sig en påtaglig riskfaktor för barnet.

LVU är den yttersta skyddslagstiftningen för att rädda barn i riskzonen, och där föräldrars eller andra vuxnas kriminalitet utgör en fara för barnet måste LVU kunna komma till användning.

Ibland beskrivs detta som att samhället ska använda LVU för att straffa eller sända signaler till de vuxna. Detta är inte vår syn. För oss liberaler är omhändertaganden enligt LVU något som måste komma i fråga i påtagligt högre omfattning för att skydda utsatta barn som lever i kriminella miljöer.

Kommuner ska inte behöva tveka inför ett nödvändigt LVU-omhändertagande av ekonomiska skäl. Det har gjorts riktade budgetsatsningar för att möjliggöra att barn som behöver placering enligt socialtjänstlagen eller LVU också får detta, och vi anser att det bör tillsättas en utredning i syfte att överväga ett framtida statligt kostnadsansvar för tvångsomhändertagande av barn. Kommuner ska inte behöva tveka inför ett nödvändigt LVU-omhändertagande av ekonomiska skäl.

Alla barn ska ha samma rätt att skyddas genom omhändertaganden när det behövs, oavsett var i Sverige barnen bor. Det finns kartläggningar som tyder på att barn i utsatta stadsdelar omhändertas enligt LVU betydligt mer sällan än vad som blir fallet i motsvarande situation för barn från socioekonomiskt mer välmående stadsdelar. Att ribban för att omhänderta barn beror på vilken stadsdel man bor i är helt oacceptabelt. Därför bör regeringen ge Socialstyrelsen i uppdrag att genomföra en nationell kartläggning av tvångsomhändertaganden, vilka sociala faktorer som påverkar besluten och vilka åtgärder som kan vidtas.

Lagstiftningen ger utrymme för att den unge får bo i hemmet men med vårdplan enligt LVU. Så kallad LVU i hemmet bör enligt vår mening inte tillämpas annat än restriktivt vid utslussning från en institution och då som en tidsbegränsad åtgärd för att säkerställa att insatserna i hemmiljön är tillräckliga för att ge den unge det skydd han eller hon behöver. Med delvis bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:SoU38). Liberalerna förväntar sig nu att regeringen utan onödigt dröjsmål agerar för att kartlägga sociala faktorer i samband med LVU-beslut samt vidtar åtgärder för att skapa en restriktiv användning av LVU i hemmet.

Myndighetssamverkan

Förbättrade regler för orosanmälningar

Ju tidigare socialtjänsten får kännedom om att det finns oro för ett barns utveckling, desto större möjligheter finns att agera i tid. Reglerna om anmälan av oro för barn reformerades för ett antal år sedan, i syfte att tydliggöra ansvaret för var och en. I lagen står det att alla som får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa bör anmäla det till socialnämnden. För bland annat personal i förskolan, skolan, hälso- och sjukvården, tandvården, socialtjänsten, polisen och kriminalvården gäller en skyldighet att göra orosanmälan. Samma skyldighet gäller också personal som arbetar med barn och unga i en yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet eller i en annan sådan verksamhet på hälso- och sjukvårdens eller socialtjänstens område.

Sedan lagstiftningen ändrades har antalet orosanmälningar ökat, vilket i grunden är positivt eftersom det tyder på att det förhoppningsvis har blivit mindre vanligt att människor avstår från att anmäla oro på grund av osäkerhet eller okunskap. Samtidigt finns det tecken på att lagändringen inte överallt har fått det genomslag som vore önskvärt. När exempelvis den som är vårdnadshavare anhålls eller häktas för grova våldsbrott borde det rutinmässigt göras en orosanmälan även om det grova våldsbrott som personen misstänks för inte har begåtts i den egna bostaden eller mot en familjemedlem. Samma sak gäller givetvis annan brottslighet som direkt påverkar barnets situation, såsom narkotikahantering. Mer behöver göras för att skyldigheten att göra en orosanmälan får fullt genomslag för samtliga berörda yrkeskategorier.

Det bör därför göras en utvärdering av genomslaget för de nuvarande reglerna om orosanmälan. Om bristerna kan åtgärdas inom ramen för dagens regelverk kan det krävas förbättrad information och förbättrade rutiner hos berörda myndigheter. I annat fall kan lagstiftningen behöva förtydligas ytterligare för att få systemet att fungera felfritt.

Sociala insatsgrupper

Sociala insatsgrupper är en arbetsmetod som innebär ett samarbete mellan alla som ingår i nätverket runt en ung person i riskzonen: socialtjänsten, polisen, skolan och andra aktörer. Målet är att motverka att barn och unga rekryteras till kriminalitet och att hjälpa brottsbenägna individer att bryta en negativ spiral. Genom sociala insatsgrupper kan olika parter samarbeta utan att hindras av de vanliga sekretessreglerna, och stödet till barnet/den unge kan bli mer samlat och uthålligt.

De sociala insatsgrupperna introduceras nu på allt fler håll i landet. Vi vill uppmuntra detta arbetssätt, som kan göra stor skillnad för barnet/den unge själv och hans

eller hennes framtidsmöjligheter genom att förebygga att barn och unga fastnar i en brottskarriär. Det är också viktigt att sociala insatsgrupper kan användas även för barn som ännu inte fyllt 15 år. Det är en social och inte en kriminalpolitisk insats för barn och unga i riskzonen, och huruvida barnet/den unge är straffmyndig eller inte ska inte vara vägledande.

Socialstyrelsen redovisade i mars 2020 en resultatuppföljning av ungdomar i sociala insatsgrupper och en kunskapsöversikt om studier om sociala insatsgrupper. Socialstyrelsens studie, som är en uppföljning av en tidigare studie från 2017, visar på de metodologiska utmaningarna eftersom antalet berörda ungdomar är lågt och resultaten indikerar att de ungdomar som ingått i en social insatsgrupp skiljer sig från de ungdomar som inte gör det. Socialstyrelsen framhåller betydelsen av att det sker en lokal uppföljning av resultaten för de unga som ingår i sociala insatsgrupper och att dessa resultat på ett systematiskt sätt kopplas samman med de arbetsformer som tillämpas kan. Socialstyrelsen ser därför ett fortsatt behov av att socialtjänsten får stöd i att utveckla systematisk uppföljning av sociala insatsgrupper som metod. Liberalerna delar denna bedömning.

I sammanhanget bör det nämnas att det även förekommer lokala projekt med sociala insatsgrupper för unga vuxna mellan 20 och 29 år. Samverkan i sådana insatsgrupper involverar bland andra socialtjänsten, polisen, kriminalvården, kronofogden och den lokala arbetsförmedlingen. Målsättningen är att unga vuxna med kriminell bakgrund ska lämna det destruktiva beteendet och istället ersätta det med integration och sysselsättning. Även sådana sociala insatsgrupper bör uppmuntras som arbetsmetod för att samordna insatser.

Bryt upp kriminella ungdomsgäng genom samordnade insatser

Ett barn eller en ung person går inte in i en kriminell livsstil av sig själv – han eller hon rekryteras till den. När en kriminell gängbildning uppstår är det därför avgörande att det görs samlade insatser för att splittra gänget så att inte ytterligare barn och unga rekryteras. Att omhänderta en enskild gängmedlem kan vara betydelsefullt för det barn/den unge som berörs, men det kriminella ungdomsgänget som sådant kan ändå fortsätta sin destruktiva verksamhet. Därför behöver samhällets aktörer arbeta gemensamt för att bryta upp de nätverk som finns i de kriminella gängen. Samarbetet mellan skola, polis och socialtjänst är avgörande.

Se över sekretessreglerna

Offentlighets- och sekretesslagen bygger på huvudprincipen om att det råder sekretess för uppgifter om den enskildes personliga förhållanden. Sekretess gäller både mellan och inom myndigheter. Från denna huvudprincip har det sedan gjorts en rad undantag, till exempel för att förbättra möjligheterna att ingripa när barn och unga är i riskzonen men också för att bekämpa brottslighet. Dessa undantag är komplicerade och inte sällan svåröverskådliga.

Inom socialtjänsten råder som regel sekretess, om det inte står klart att en uppgift kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men. Samma sak gäller inom polisen och annan brottsbekämpande verksamhet för den enskildes personliga såväl som ekonomiska förhållanden. Det finns sekretessbrytande regler som gör att socialtjänsten i vissa fall kan lämna ut uppgifter till polisen. Det gäller om en person under 18 år påträffas då hen begår brott eller befinner sig i förhållanden som

innebär en ”överhängande och allvarlig risk för den unges hälsa eller utveckling”. Socialtjänstens sekretess kan också brytas då det finns misstankar om att t.ex. våld- eller sexualbrott har begåtts mot unga under 18 år eller om en person misstänks ha begått brott som ger minst ett års fängelse eller har försökt att begå brott som ger minst två års fängelse. Likaså kan socialtjänsten lämna en uppgift som rör en enskild som inte fyllt 21 år till polisen för att förhindra att den unge begår brott.

Polisen har å sin sida ett vidsträckt ansvar att informera socialnämnden genom så kallade orosanmälningar eller om ett barn under 18 år är skäligen misstänkt för ett brott som kan ge fängelse. Det finns däremot små möjligheter för polis och socialtjänst att ha ett informationsutbyte som sträcker sig längre än så, om det inte genom t.ex. en social insatsgrupp (se ovan) finns möjlighet att frångå sekretessen i det enskilda fallet. Det är till exempel mycket vanligt att polisen inte får information om huruvida barnet/den unge personen som hamnat i ett kriminellt nätverk blivit aktuell för tvångsomhändertagande. Bland många poliser finns en påtaglig frustration över att informationsflödet från socialtjänsten till polisen i ungdomsärenden är så begränsat, även när det gäller barn och unga som polisen med hög sannolikhet kan komma att träffa på i riskmiljöer.

År 2013 infördes en ny sekretessbrytande bestämmelse som innebär att en uppgift som rör en enskild person som inte fyllt 21 år i vissa fall ska kunna lämnas från socialtjänsten till polisen. Lagändringen har dock inte fått tillräckligt genomslag. En utvärdering från Brottsförebyggande rådet (rapport 2021:2) visar att den sekretessbrytande bestämmelsen tillämpas restriktivt, att osäkerhet hindrar tillämpning och enhetlighet och att det saknas praxis och vägledning. Det är angeläget att de berörda myndigheterna, som Socialstyrelsen, Skolverket, Polismyndigheten och Sis, tar fram tydligare vägledningar och riktlinjer för hur de sekretessbrytande bestämmelserna kan tolkas i det vardagliga arbetet.

För att underlätta för samverkan mellan polis och socialtjänst behövs en förändrad syn på sekretess gällande unga i riskzonen. Vi vill att huvudregeln blir att polis och socialtjänst ska kunna lämna ut uppgifter om unga under 21 år till varandra om det inte finns skäl som talar emot detta i det enskilda fallet. Presumtionen ska alltså vara att uppgifter ska kunna utlämnas. Det ska inte föreligga någon skyldighet för socialtjänsten och hälso- och sjukvården att delge polisen uppgifter i dessa fall, och polisen ska inte heller ha någon möjlighet att kräva uppgifter av myndigheterna. Sammanfattningsvis behöver alltså möjligheterna till informationsutbyte mellan polis och socialtjänst vidgas betydligt, särskilt för att möjliggöra samordnade insatser för unga som riskerar att utveckla eller redan har utvecklat ett destruktivt beteende. Med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:JuU28). Liberalerna förväntar sig att regeringen utan onödigt dröjsmål lägger fram konkreta lagförslag.

Som vi nämner i vår barnrättsmotion finns det också skäl till en förbättrad uppföljning efter att socialtjänsten avslutat insatser. När det gäller ungdomar som begått brott är det rimligt att det också finns möjlighet för socialtjänsten att i en sådan uppföljning utbyta information med polisen, även om den unge inte är föremål för en ny insats. Givetvis ska sekretessen mot tredje part även i sådana lägen bestå.

För att komma åt den gängrelaterade brottsligheten behövs även andra förändringar av sekretessreglerna. Det behövs till exempel ett effektivt informationsutbyte mellan myndigheter för att göra det möjligt att mäta ut tillgångar. Det får inte råda någon tvekan om att de rättsvårdande myndigheterna har befogenhet att för Kronofogdens räkning biträda i utmätningen av kontanter, guld eller värdefulla smycken om t.ex.

polisen stoppar någon för kontroll i trafiken eller griper någon misstänkt för ett annat brott. År 2016 lämnade Utsökningsutredningen förslag till ett nytt utsökningsförfarande (SOU 2016:81), som i denna del dock inte ännu lett till lagstiftning. Liberalerna anser att det är viktigt att regelverket förtydligas på denna punkt. Med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:CU10). Liberalerna förväntar sig att regeringen utan onödigt dröjsmål lägger fram konkreta lagförslag.

Det pågår också ett lagstiftningsarbete för att ge Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och Tullverket tillgång till vissa uppgifter i Skatteverkets beskattningsdatabas genom direktåtkomst. Ett förslag har remitterats och avsikten var ursprungligen att nya bestämmelser skulle kunna träda i kraft den 1 mars 2021, men ännu har inga förslag hamnat på riksdagens bord. För att pressa tillbaka utrymmet för ekonomisk vinning av brottslighet är det angeläget att lagändringen kommer till stånd utan ytterligare dröjsmål.

I vår övergripande rättsmotion redovisar vi även ett antal andra förslag för att underlätta informationsutbytet mellan myndigheter, inklusive att motverka att kriminella utnyttjar välfärdssystemen i brottsliga syften.

Vandelsprövning vid anmälningssärenden om svenskt medborgarskap

Enligt nuvarande lagstiftning kan personer under 21 år erhålla svenskt medborgarskap genom anmälan, om de har bott i Sverige tillräckligt lång tid. Skillnaden mot personer som har fyllt 21 år, som måste ansöka om medborgarskap, är att det vid anmälan inte görs någon så kallad vandelsprövning om att personen haft och kan förväntas komma att ha ett hederligt levnadssätt. Detta innebär att det förekommer att unga personer erhåller svenskt medborgarskap trots att de gjort sig skyldiga till grov brottslighet, såsom exempelvis grova våldtäkter.

Migrationsverket har i en skrivelse till regeringen föreslagit att ett krav på hederligt levnadssätt införs i anmälningssärenden för personer över 15 år på ett sätt som motsvarar det som gäller i ansökningsärenden. En sådan vandelsprövning kräver myndighetssamverkan genom att Migrationsverket prövar ärendet mot belastningsregistret, varför vi tar upp frågan i detta sammanhang. Utredningen om språk- och samhällskunskapskrav för svenskt medborgarskap och andra frågor om medborgarskap har i sitt slutbetänkande föreslagit att den som dömts för brott med ett maximistraff på minst fyra år i straffskalan ska vara diskvalificerad från att bli svensk medborgare genom anmälan (SOU 2021:54). Detta ligger i linje med Liberalernas hållning, som är att en vandelsprövning behöver ske även avseende personer under 21 år som önskar erhålla svenskt medborgarskap genom anmälan. Det är av vikt att regeringen nu utan onödigt dröjsmål lägger fram konkreta lagförslag på riksdagens bord.

Rättsväsendets insatser

Brott som begås av unga ska utredas

Unga under 15 år är inte straffmyndiga och ska inte heller vara det. Därför ska de inte heller ställas inför rätta, även om de begått mycket allvarliga handlingar. Däremot är det viktigt att synliggöra allvaret i att mycket unga personer begår brott och markera detta genom att polisen utreder saken.

Den kunskap som framkommer i en polisutredning hjälper till att klargöra vad som hänt, vilket är viktigt för både förövaren och brottsoffret. Den kan också hjälpa till att rentvå ungdomar från obefogade misstankar. Utredningen kan även ge information som är viktig för de sociala myndigheterna.

Sedan den 1 juli 2010 gäller att polisen som huvudregel inte utreder brott där den misstänkte är 15 år men att en brottsutredning ska inledas om det handlar om ett brott där det lägsta straffet är ett års fängelse. Det gäller till exempel mord och dråp, grov misshandel, våldtäkt och mordbrand. Dessutom ska polisen kunna utreda även andra brott som icke straffmyndiga misstänks för, om det är av särskild betydelse för ett allmänt eller enskilt intresse. Syftet är att rent polisiära skäl eller hänsyn till brottsoffret kan motivera en brottsutredning om t.ex. stöld, skadegörelse eller misshandel av normalgraden.

Brottsförebyggande rådet har i en utvärdering kommit fram till att lagändringen har haft viss effekt när det gäller de grövsta brotten, men fortfarande blir en fjärdedel av dessa inte utredda. När det gäller de mindre grova brotten har andelen brott som utreds rentav minskat på senare år.

Detta är inte rimligt. Barn ska inte straffas, men budskapet till de unga blir helt missriktat om de vänjer sig vid att brott som de begår aldrig utreds.

Därför vill vi vända på ordningen. I dag är alltså huvudregeln att brott som begås av personer under 15 år inte ska utredas av polis men att utredning ska ske i särskilda fall. Vi vill tvärtom att huvudregeln ska vara att brott som begås av minderåriga ska utredas. Undantag ska göras för rent bagatellartade lagöverträdelser och okynnesanmälningar.

När en ung person begår lagbrott är detta en allvarlig signal om att något inte står rätt till i den unges tillvaro. Detta gäller särskilt de så kallade strategiska brotten som bedöms som starka varningssignaler, till exempel rån, bilstölder och grov skadegörelse. Även narkotikabrott där minderåriga är inblandade måste anses falla in i samma kategori. Tyvärr är det ett faktum att narkotikabrottslingar på ett cyniskt sätt utnyttjar icke straffmyndiga barn för att hjälpa dem i hanteringen, eftersom barnens brott ändå inte kommer att utredas.

Att polisen utreder kan vara en väckarklocka för den unge och den unges vårdnadshavare, och det kan också vara ett viktigt underlag för de sociala myndigheterna, särskilt när vårdnadshavarna försvarar sina barn och inte medverkar adekvat i socialtjänstens utredning.

Reglerna om polisutredning när barn under 15 år misstänks för brott är för närvarande föremål för utredning (dir. 2019:103, 2021:41). Utredaren ska redovisa sitt uppdrag senast den 21 januari 2022. Liberalerna anser det vara mycket angeläget att regeringen så snart som möjligt fortsätter beredningen så att behövliga ändringar kan genomföras.

Drogtester på unga under 15 år

Sedan 2010 kan polisen genomföra drogtester av barn under 15 år om det finns en misstanke om att dessa brukat narkotika. Dock används denna möjlighet mycket sällan. Enligt Brås rapport Brott begångna mot barn förekommer drogtester endast i två procent av det totala antalet ärenden. Av rapporten framgår även att vissa poliser avstår från att genomföra drogtester på barn under 15 år för att de är osäkra på vad lagen innebär och är rädda för att göra fel.

Vi menar att fler barn borde drogtestas vid misstanke om narkotikabruk för att bättre kunna fånga upp dem i ett tidigt skede i missbruket. På så sätt kan rätt behandling lättare påbörjas och risken för ytterligare kriminalitet motverkas.

Frågan är för närvarande föremål för utredning (dir. 2019:103, 2021:41). Utredaren ska redovisa sitt uppdrag senast den 21 januari 2022. Liberalerna anser det vara mycket angeläget att regeringen så snart som möjligt fortsätter beredningen så att behövliga lagändringar kan genomföras.

Frihetsberövanden av unga som grips för brott

När omyndiga personer grips för att ha begått brott råder särskilda restriktioner mot frihetsberövanden. Det är rimligt att så är fallet. Barn ska inte kunna bli frihetsberövade på samma grunder som vuxna, och när ett frihetsberövande ändå sker är det av stor vikt att detta sker under former som tar hänsyn till barns behov.

Dagens utformning av regelverket är dock inte till hjälp för de barn och unga som redan i låg ålder har utvecklat ett allvarligt normbrytande beteende. Följden blir att polisen tvingas släppa barn direkt efter förhör, även om vårdnadshavarna vägrar att se det allvarliga i att barnet har gripits misstänkt för ett brott och även om socialtjänsten inte har haft möjlighet att dessförinnan besluta om adekvata insatser. Den unge kan då se avsaknaden av en snabb reaktion som en bekräftelse på det etablerade samhällets maktlöshet. För den unga som är på väg att etablera en kriminell identitet kan det vara förödande. När barn i åldrarna 8–12 år rekryteras till kriminella gäng just för att de inte kan bli föremål för påföljd och straffberövande, och när barn som grips för att sälja narkotika är ute snabbt igen efter att ha förhörts, finns en verklighet som politiken måste förhålla sig till och ta på allvar.

Här liksom i andra sammanhang måste vägen framåt vara att stärka samordningen mellan polisen och socialtjänstens insatser. När barn grips för till exempel inbrott eller narkotikahandling är det inte rimligt att de släpps från förhör direkt ut till sina väntande kamrater på gatan, utan som regel bör polisen direkt överlämna de unga till socialtjänsten för beslut om vidare insatser.

Icke straffmyndiga barn som begår ett brott där fängelse ingår i straffskalan kan hållas kvar för förhör av polis. Därefter ska barnen, oavsett brott, släppas och det oavsett om socialtjänsten under tiden haft möjlighet att komma till platsen eller överväga om det är nödvändigt med ett omedelbart omhändertagande enligt LVU.

För barn och unga i åldern 15–17 år gäller samma begränsning. Dock kan åklagare vid synnerliga skäl besluta om att den unge ska anhållas. Reglerna för detta är ytterst restriktiva och tar hänsyn till de straffreduktionsregler som gör att påföljderna för en femtonåring beräknas på ett annat sätt än för en sjuttonåring. Enligt Riksåklagarens riktlinjer bör ett anhållande eller en häktning över huvud taget inte ske om straffmättningsvärdet (den förmodade påföljden för brottet med hänsyn tagen till den unges ålder) inte överstiger en månads fängelse. Först för brott som skulle ge minst två års fängelse för en vuxen och minst sex månaders fängelse för den unge säger Riksåklagaren att det ”i många fall” kan vara aktuellt med häktning. Även då föreligger dock en stark presumtion mot frihetsberövande. Antalet unga i åldern 15–17 år som häktas varierar mellan 150 och 180 på årsbasis.

Det är i grunden rätt att det måste råda stor restriktivitet i fråga om att frihetsberöva barn och unga. När polisen tvingas att släppa ut barn på gatan även vid allvarliga brott i väntan på senare åtgärder är det däremot ett systemfel.

Vi menar att en bred översyn måste ske av lagstiftningen så att polisen i fler fall än i dag kan hålla kvar den unge på stationen i väntan på socialtjänst eller vårdnadshavare om omständigheterna gör detta nödvändigt. Även tidsgränserna för kvarhållande behöver ses över med inriktningen att det vid allvarigare brott ska finnas en presumtion för att socialtjänsten bättre ska kunna pröva frågan om omedelbart omhändertagande.

Likaså bör en översyn ske av reglerna för häktning av unga i åldrarna 15–17 år. En sådan översyn ska ske med noggrant beaktande av barnkonventionens bestämmelser, inklusive att frihetsberövande endast får användas som en sista utväg och för kortast lämpliga tid. Detta innebär dock inte något absolut förbud mot häktning utan är en markering av att andra åtgärder först måste ha prövats och bedömts vara otillräckliga. Men om alternativet till frihetsberövande är att den unge direkt kan återvända till en kriminell gängmiljö eller återföras till hemförhållanden som innebär stora risker för den unges hälsa och utveckling kan det vara nödvändigt att gripandet följs av ett frihetsberövande.

Det är i högsta grad olämpligt att unga under 18 år frihetsberövas och placeras på häkten tillsammans med vuxna kriminella. I möjligaste mån bör därför betryggande övervakning ske genom tvångsomhändertagande enligt LVU. Omhändertagande bör således vara regel i dessa fall, vilket dock som sagt förutsätter att socialtjänsten ges förutsättningar att åstadkomma detta. I de fall då anhållande och häktning trots allt blir nödvändigt bör de unga hållas åtskilda från vuxna och vistas på särskilda ungdoms-arrester eller ungdomshäkten i regi av Statens institutionsstyrelse eller Kriminalvården. Hänsyn ska tas till barns och ungas särskilda behov.

Frågan om frihetsberövande av personer under 18 år som grips för allvarigare brott ingår inte i uppdraget till utredningen om förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott (dir. 2019:103, 2021:41). Detta är en uppenbar brist. Liberalerna anser att regeringen antingen bör ge tilläggsdirektiv till den pågående utredningen eller snarast utreda frågan i annat sammanhang.

Korta handläggningstiderna i barn- och ungdomsärenden

För polisens handläggning av barn- och ungdomsärenden gäller särskilda krav på skyndsamhet. Detta gäller både om den misstänkte är 15–18 år eller om den målsägande är under 18 år. Särskilda tidsfrister gäller också för handläggningen hos åklagare och i domstolar. Om en person i åldern 15–17 år har begått ett brott med fängelse i straffskalan ska det till exempel gå högst sex veckor från delgivning av misstanke till dess att det fattas beslut i åtalsfrågan. Om en person i samma ålder är misstänkt för ett brott med mer än sex månaders fängelse i straffskalan får det gå högst två veckor från åtal till huvudförhandling i tingsrätt. När det däremot gäller förundersökningen fram till delgivning av misstanke finns inga särskilda tidsgränser, utan där gäller i stället en allmän regel om särskild skyndsamhet i barn- och ungdomsärenden.

En tillsynsrapport från Polismyndigheten (Tidsfrister i barn- och ungdomsutredningar, rapport 2019:1) visar att polis och åklagare håller tidsfristerna i knappt två ärenden av tre. Statistiken gäller åren 2012–2017 och visar inte någon förändring över tid. Bilden är ungefär densamma oavsett om ärendet gäller en ung person som misstänkt gärningsperson eller målsägande. Det finns anledning att följa upp detta i myndighetsstyrningen av polis- och åklagarväsendet och vidta ytterligare åtgärder för att få ner handläggningstiderna.

Även om domstolarna ska prioritera ungdomsärenden kan det i dag ofta dröja månader från brottsutredning till dom. För ungdomar i åldern 18–20 år dröjer det i genomsnitt drygt två månader, men i en fjärdedel av fallen dröjer det tre månader eller längre. Också när det gäller vuxnas brottslighet är väntetiderna ett problem. I vissa fall är bevisläget mycket gott, till exempel genom att en person grips på bar gärning, men personen släpps ändå fri i väntan på en rättegång som kan dröja ett halvår eller längre. Mer måste därför göras för att korta tiden från brott till lagföring, särskilt för brott där ungdomar är inblandade. Under perioden 2018–2022 pågår ett försöksprojekt i Stockholmsområdet rörande snabbare lagföring för vissa brott som även kommer att utvidgas till vissa andra orter i Sverige. Liberalerna är positiva till detta, liksom till att verksamheten väntas bli permanent. Utredningen om snabbare lagföring har tidigare i år presenterat sitt betänkande om hur detta kan genomföras (SOU 2021:46), och med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:JuU28). Liberalerna förväntar sig att regeringen skyndsamt tar fram de författningsförslag som behövs.

Inför ungdomsdomstolar

Det är viktigt att reaktionen på ett brott som begås av en ung person är tydlig och snabb. Samtidigt behöver det i varje rättsprocess där en ung person är inblandad som misstänkt finnas barn- och ungdomskompetens.

För att säkerställa detta bör det finnas särskilda ungdomsdomstolar som ska döma i mål där barn och unga under 18 år är åtalade för brott. Även andra mål som kräver särskild barn- och ungdomskompetens, till exempel vårdnadsärenden och andra familjerättsliga mål där barn är inblandade, bör handläggas där. Vi utesluter inte att även förvaltningsrättsliga mål som LVU-ärenden skulle kunna prövas vid en sådan domstol, något som dock kräver särskilda överväganden.

Ungdomsdomstolar behöver inte vara särskilda domstolar utan kan utgöra särskilda avdelningar vid större tingsrätter. Särskilda krav bör ställas på att domstolarna ska ha en jourfunktion på kvällar och helger så att ungdomsärenden kan avgöras i domstol så snabbt som möjligt med bevarade rättssäkerhetskrav.

Liberalerna medverkade i mars 2020 till ett tillkännagivande i riksdagen om att ungdomsdomstolar bör inrättas (bet. 2019/20:JuU30). Frågan är också föremål för utredning i utredningen om förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott (dir. 2019:103, 2021:41). Utredaren ska redovisa sitt uppdrag senast den 21 januari 2022. Liberalerna anser det vara mycket angeläget att regeringen så snart som möjligt fortsätter beredningen så att behövliga lagändringar kan genomföras.

Juridisk hjälp då brott begåtts av barn under 15 år

Eftersom barn under 15 år inte är straffmyndiga kan det inte förordnas ett målsägandebiträde till brottsoffret i sådana situationer. Det är viktigt ur ett brottsofferperspektiv att det finns möjlighet till juridisk hjälp även om förövaren inte är straffmyndig.

Övergriper i rättssak mot barn

Fler ska våga vittna. Ett stort problem för många unga brottsoffer är att den misstänkta gärningspersonen, som ofta har stort våldskapital, genom hot och våld kan tysta brottsutsatta och vittnen i väntan på rättegång. Vi föreslår i vår rättspolitiska motion ett

lagpaket – ”lex Nimo” – för att stärka skyddet för vittnen och skärpa straffen för den som vill hota till tystnad. Som framhålls i vår rättspolitiska motion anser Liberalerna att straffskalan för övergrepp i rättssak, mened och skyddande av brottsling behöver höjas kraftigt. Utredningen om en stärkt rättsprocess och en ökad lagföring har tidigare i år föreslagit en annorlunda konstruktion av menedsbrottet med den åsyftade effekten att straffnivån för de allvarligare fallen av dessa brott ska skärpas markant. Det bör samtidigt noggrant analyseras om utredningens förslag, som innebär sänkt minimistraff för grovt brott, är ändamålsenligt. Liberalerna förväntar sig att regeringen efter remissbehandlingen snarast lägger fram konkreta förslag på riksdagens bord.

Barn och unga är särskilt utsatta som brottsoffer, och i de fall det blir en rättslig process kan utsattheten bli ännu större med tanke på att den misstänkte ofta är i liknande ålder och rör sig i samma miljö. Det är ett påtagligt problem att unga eller vuxna hotar andra barn och unga till tystnad. Vi anser att övergrepp i rättssak som riktar sig mot ett barn borde ges en egen brottsrubricering med strängare straffskala.

Utöver skärpningar av straffskalan bör också möjligheten till kontaktförbud för den åtalade och dennes nätverk (till exempel gängmedlemmar) inför rättegång utökas. Detta har en särskild ungdomsdimension eftersom många ungdomar som är brottsoffer rör sig i samma sociala miljöer och kanske går i samma skola som gärningspersonen.

Bevistalan för unga som misstänks för allvarliga brott

Att barn under 15 år inte ställs inför rätta har starka skäl. Det handlar om att skydda barnets rättigheter. Men paradoxalt nog kan detta också drabba det enskilda barnet, eftersom det inte finns någon möjlighet för utomstående att pröva om bevisningen mot barnet håller. När det i en brottsutredning framkommer att den misstänkte är under 15 år läggs förundersökningen vanligtvis ner. Därmed kan det utpekade barnet aldrig rentvås. Om fel person utpekats leder det inte bara till att ett oskyldigt barn stämplas som föröväre; den riktiga gärningsmannen går dessutom fri.

För att ta sikte på de situationer där det finns ett uppenbart allmänintresse av att klargöra vad som hänt finns det dock möjlighet att genomföra en så kallad bevistalan, vilket är en procedur där domstolen går igenom vad som hänt och bedömer värdet av den bevisning som läggs fram. En åklagare får bara begära bevistalan vid domstol om socialnämnden, Socialstyrelsen eller barnets vårdnadshavare begär detta och om åklagaren kommer fram till att det krävs ur allmän synpunkt.

Men en kommuns socialnämnd har inte rollen eller kompetensen att bedöma bevisningen i en brottsutredning och saknar därmed möjlighet att göra en självständig prövning av polisens och åklagarens ståndpunkt. Samma sak gäller Socialstyrelsen. I den svåra situation som ligger i att ens barn är misstänkt för allvarliga brott kan vidare vårdnadshavarna känna att det vore att göra ont värre att begära en domstolsförhandling.

Om en förundersökning leder fram till att ett barn under 15 år misstänks för ett mycket allvarligt brott, till exempel att ha dödat en annan människa, måste det anses vara nödvändigt att sådana misstankar prövas i domstol genom bevistalan. Barn ska inte straffas, men barn ska inte heller berövas chansen att bli rentvådda från felaktiga misstankar om mycket grova brott.

Efter att riksdagen har bifallit Liberalernas tidigare yrkande om att se över systemet med bevistalan har regeringen gett i uppdrag till utredningen om förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott (dir. 2019:103, 2021:41). Utredaren ska redovisa sitt uppdrag senast den 21 januari 2022. Liberalerna anser det vara mycket angeläget att

regeringen så snart som möjligt fortsätter beredningen så att behövliga lagändringar kan genomföras. Riksdagen har även därefter gjort tillkännagivanden med samma innebörd (bet. 2020/21:JuU28). Liberalerna förväntar sig att regeringen utan onödigt dröjsmål lägger fram konkreta lagförslag.

Liberalerna anser även att alla barn som misstänks för allvarliga brott, både barn under 15 år och barn som fyllt 15 år, har rätt till ett juridiskt biträde eller en offentlig försvarare från första förhöret.

Straffrätt, påföljdssystem och anstalter

Bryt gängens beväpning

Ett växande problem är att den organiserade brottslighetens tillgång till tung beväpning har ökat, samtidigt som våldsanvändningen har blivit grövre. Våldet från kriminella aktörer ökar i omfattning och grovhet. Det är alltså fler personer som är mer benägna att använda våld samtidigt som våldet blir grövre. Den ökande våldsanvändningen påverkar särskilt situationen för de boende i utsatta områden och stadsdelar.

Polismyndigheten pekar ut den ökande våldsanvändningen som ett av de största problemen kopplade till gängbrott och organiserad brottslighet, och även tillgången till skjutvapen bedöms ha ökat bland kriminella. Konverterade skjutvapen och automatvapen har blivit vanligare, liksom handgranater och sprängmedel som i dag inte klassas som vapen.

Vapensmuggling och olaglig vapenhandel är en av den organiserade brottslighetens viktigaste inkomstkällor. Så kallad multikriminalitet är vanlig, det vill säga att samma nätverk t.ex. smugglar både narkotika och vapen. Därför anser Liberalerna att straffskalorna för de grova och synnerligen grova narkotika- och vapenbrotten, inklusive brotten för otillåten hantering av handgranater och andra explosiva varor, bör följas åt. Samma sak gäller för smuggling. Våra förslag redovisas närmare i vår rättspolitiska motion och upprepas därför inte här.

Det är också angeläget att lagstiftningen avspeglar i vilken mån det finns anledning för olika företeelser att alls finnas i den civila vardagen. Handgranater har blivit en allt vanligare form av beväpning för den organiserade brottsligheten och saknar fredlig användning, men trots detta klassas handgranater inte som vapen utan sorterar under lagen (2010:1011) om brandfarliga och explosiva varor.

Liberalerna föreslår att handgranater klassas som vapen och att otillåten hantering av handgranater således klassas som vapenbrott. Andra brandfarliga och explosiva varor har civila användningsområden inom t.ex. industrin. Handgranater, däremot, ska av lagen bedömas som de vapen de är.

Vidare bör vapenlagen och lagen om explosiva varor reformeras. Det bör införas en särskild vapenstrafflag som enbart omfattar sådana vapen eller explosiva varor som är avsedda att användas vid brott mot människors liv, hälsa eller egendom. Enligt denna lag ska all befattning med vapen och explosiva varor vara kriminaliserad, såsom innehav, förvaring, förvärv eller annat anskaffande, överlåtelse, tillverkning och transport. Legal befattning med vapen och explosiva varor bör regleras i annan lagstiftning.

I det sammanhanget bör också lagen (1992:1300) om krigsmateriel ses över. Krigsmateriellagen gör vissa hänvisningar till vapenlagen vad gäller införsel av vapen, men däremot inte vad gäller utförsel. En analys bör göras av huruvida det föreligger behov av att förtydliga krigsmateriellagen för att motverka den grova form av brotts-

lighet som olovlig utförelse av vapen är. Även lagen om krigsmateriel bör alltså ingå i den ovanstående reformen. Med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:JuU30). Liberalerna förväntar sig att regeringen utan onödigt dröjsmål lägger fram konkreta lagförslag.

Om illegala vapen påträffas i en bil är det ofta svårt för polisen att binda en person till brottet, eftersom samtliga i bilen nekar till innehavet. Yrkeskriminella använder sig ofta av hyrbilar som hyrs av målvakter för att frakta eller förvara vapen. Bilarna byts ofta, men den som kör bilen är inte sällan den som har ledaransvar. När det gäller vanliga trafikbrott finns det en regel om föraransvar som gör att föraren är ansvarig för fordonets skick, att skatten är betalad etc. Det bör övervägas om det på motsvarande sätt ska finnas ett föraransvar för vapen eller andra farliga föremål som förvaras i bilen.

För att bryta gängens beväpning är det också viktigt att förbudet mot att bära kniv på allmän plats, den så kallade knivlagen, är ändamålsenligt utformat. I dag är påföljden för brott av normalgraden mot knivlagen böter eller fängelse i högst sex månader. Detta gör att livsstilskriminella kan sätta i system att betala böter och sedan fortsätta att utöva sin verksamhet beväpnade med kniv. Det som lagstiftaren tänkt som en straffsanktion blir då i de kriminellas ögon en användaravgift. Detta är inte rimligt.

Minimistraflet behöver höjas som en signal samt för att generera ett annat konsekvenstänkande hos kriminella. Böter bör inte vara aktuella i situationer där personer med kriminella kopplingar påträffas med kniv på offentlig plats.

Självfallet ska inte en straffskärpning påverka de hantverkare, byggare, jägare och andra som använder knivar i sitt arbete, utan endast där omständigheterna gör att det skäligen kan befaras att kniven kan komma till brottslig användning. Då bör inte böter ingå i straffskalan, ej heller vid återfall.

Efter att bland annat Liberalerna lyft detta problem presenterade regeringen i maj 2021 en promemoria med förslag till skärpningar av knivlagen. Liberalerna förväntar sig att regeringen snarast därefter lägger fram förslag på riksdagens bord.

Ett växande problem är att personer med koppling till kriminella gäng bär skyddsvästar. En väsentlig del av det bakomliggande syftet är att öka på det egna våldskapitalet. Förbudet mot olaga kårverksamhet hindrar inte att vissa av de kriminella gängen uppträder i mundering som påminner om privatmilisers och är avsedda att ge det intrycket.

Polismyndigheten har föreslagit att det ska bli straffbart för privatpersoner att inneha och använda produkter som utgör krigsmateriel, däribland vissa typer av skyddsvästar. Regeringen har dock hittills menat att tillräckligt beredningsunderlag för en kriminalisering saknats.

Definitionen av krigsmateriel återfinns i det regelverk som meddelats med stöd av lagen (1992:1300) om krigsmateriel. Som krigsmateriel definieras bl.a. vissa typer av skyddsvästar. Den paradoxala situationen har inträffat att lagen om krigsmateriel ställer krav i fråga om tillstånd till produktion, utförelse och införelse av krigsmateriel, medan det förblir fullt tillåtet för privatpersoner i Sverige att köpa, inneha och bära skyddsväst.

Polismyndigheten gör bedömningen att det enbart i Malmö handlar om flera hundra personer som mer eller mindre öppet bär skyddsväst i särskilt utsatta områden. Det ligger nära till hands att tro att den känsla av personlig trygghet som bärande av skyddsväst ger medverkar till att sänka tröskeln för användande av grovt våld. Därtill skapar naturligtvis fenomenet en djup känsla av otrygghet bland allmänheten.

Bärande utan tillstånd av skyddsväst och annan militär skyddsutrustning är förbjudet i flera länder, bland annat i flera av USA:s delstater. Polismyndighetens synpunkter bör tas på allvar och förslag till en straffsanktionerad tillståndsplikt för bärande av skyddsväst bör tas fram. Självfallet ska personal som behöver skyddsväst i sitt arbete fortsatt kunna använda det utan tillstånd. Exempel på sådan personal är poliser, ordningsvakter och soldater.

Med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:JuU24). Liberalerna förväntar sig att regeringen utan onödigt dröjsmål lägger fram konkreta lagförslag.

Straffskalan för brott kopplade till gängbrott

Det är positivt att riksdagen ställt sig bakom Liberalernas krav på att straffskärpningar ska ske för alla slags brott som är kopplade till kriminella uppgörelser. En översyn av brottsbalkens regler om straffskärpning för brott som utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form eller systematiskt är nödvändig. Förutom brottens allvar i sig är denna typ av brottslighet en mycket viktig faktor bakom de problem med bristande trygghet som finns i de mest utsatta stadsdelarna.

Likaså bör straffskalorna för vissa brott med särskild koppling till gängbrottslighet skärpas, för att underlätta häktning. Bland annat bör straffskalorna för rån, grov misshandel och grov utpressning skärpas. Med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:JuU24), och samma slutsats nådde Gängbrottsutredningen som i sitt betänkande (SOU 2021:68) i augusti 2021 lade fram förslag med denna innebörd. Liberalerna ser det som centralt att regeringen snarast möjligt därefter fullföljer lagstiftningsarbetet och återkommer till riksdagen med färdiga lagförslag.

En heltäckande och effektiv kriminalisering av alla straffvärda gärningar är nödvändig för att komma åt den gängrelaterade brottsligheten. I debatten har frågan också väckts om att kriminalisera själva samröret med en sammanslutning som ägnar sig åt kriminalitet, alltså att kriminalisera själva gängverksamheten om syftet är att begå brott. Frågan är komplicerad och berör den grundlagsskyddade föreningsfriheten, som i Sverige har ett mycket starkt skydd.

För närvarande pågår en grundlagsöversyn gällande förutsättningarna att kriminalisera delaktighet i terroristgruppers verksamhet. Även detta kräver en grundlagsändring, vilket ställer särskilda krav på att beredningen sker med största noggrannhet. Efter att en sådan lagändring trätt i kraft utesluter vi inte att det i nästa steg skulle kunna övervägas för- och nackdelar med att ytterligare vidga undantagen från föreningsfriheten. Det är dock tveksamt om detta skulle innebära någon reell förbättring av möjligheterna att komma åt den gängrelaterade brottsligheten. Om frågan blir föremål för utredning behöver också stor uppmärksamhet ägnas åt hur man i så fall skapar effektiva garantier för att en sådan lagändring inte undergräver det generella grundlagsskyddet för föreningsfriheten. En generalklausul som innebär att sammanslutningar som ägnar sig åt brottslig verksamhet ska kunna kriminaliseras skulle innebära att en tillfällig riksdagsmajoritet genom ett enda riksdagsbeslut skulle kunna upphäva grundlagsskyddet för föreningar genom att införa ny strafflagstiftning mot deras verksamhet i vanlig lag. Det är alltså av största vikt att det vid en eventuell framtida prövning av frågan säkerställs att en lagstiftning mot sammanslutningar som ägnar sig åt brottslig verksamhet

innehåller mycket starka konstitutionella garantier för att tillämpningsområdet inte blir alltför vittsyftande så att skyddet för centrala principer för det fria och demokratiska samhället riskerar att undergrävas.

Vistelseförbud

För att minska de kriminella gängens möjlighet att använda sitt våldskapital som maktfaktor i ett bostadsområde bör det införas en ny form av påföljd, vistelseförbud, innebärande att den som döms förbjuds att vistas i ett visst geografiskt område under en viss period efter avtjänat fängelsestraff. Vistelseförbud ska komma i fråga för personer som begått grova brott med koppling till kriminell gängverksamhet i området i fråga. På så vis blir det svårare för gängkriminella att snabbt återta sin roll som lokala maktfaktorer.

Med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen våren 2021 ett tillkännagivande till regeringen om att införa vistelseförbud som en ny form av påföljd (bet. 2020/21:JuU22). Vi förväntar oss att regeringen nu utan onödigt dröjsmål tar fram färdiga förslag.

Aggressiva gängbildningar

Polisen behöver bättre juridiska förutsättningar att kunna agera om gäng med kriminell koppling aktivt försvårar polisens arbete genom att exempelvis omringa enskilda poliser, håna och hota dem och vägra bryta upp inringningen trots order.

Att bryta en sådan situation är i stunden en operativ uppgift där det är polisen själv som bör avgöra vilka åtgärder som är lämpliga. Däremot är det en politisk uppgift att se till att det inte finns en juridisk gråzon som gör att gängens agerande kan förbli straffritt. Detta är särskilt viktigt för att de kriminellt belastade gängens maktposition i brottsutsatta stadsdelar ska kunna utmanas och brytas av polisen.

Vi anser att det behöver ske en översyn av bestämmelsen om ohörsamhet mot ordningsmakten så att den blir lättare att tillämpa på t.ex. gäng som vägrar att följa polisens uppmaning om att skingra sig. Lagrummet i fråga har varit oförändrat sedan mycket lång tid och tillkom i en annan tid med andra sociala utmaningar. En modernisering bör ske för att möjliggöra effektivare lagföring även i situationer när t.ex. hot eller våld mot tjänsteman eller upplopp inte föreligger.

Försvara rörelsefriheten – inga vägspärrar på våra gator

När den gängrelaterade brottsligheten växer i makthunger börjar den göra anspråk på att ta kontrollen över hela territorier. Det är fallet i några av landets mest utsatta stadsdelar, där lokala kriminella nätverk börjat betrakta bostadsområdena som sina maktzoner där utomstående ska hållas borta. Upprörande incidenter har inträffat när kriminella gängmedlemmar har upprättat formliga vägspärrar där de kontrollerat identiteten på inpasserande och frågat efter deras ärende till stadsdelen.

Svensk lagstiftning är illa rustad för att komma åt denna form av kriminell maktutövning. Samtidigt är den ett angrepp inte bara på enskildas integritet utan också på centrala fri- och rättigheter såsom rörelsefrihet. I dag är det dock tveksamt om det alls går att komma åt vägspärrarna straffrättsligt, och om så sker skulle straffen sannolikt bli måttliga.

Detta är en orimlig situation. Regeringen bör till att börja med säkerställa att det görs en kartläggning av omfattningen av denna slags kriminella maktutövning. Vidare bör en översyn göras av lagstiftningen som åstadkommer en tydlig kriminalisering med kännbara påföljder för den som i kriminella syften upprättar egna vägspärrar eller på annat sätt blockerar allmänhetens rörelsefrihet. Med bifall till motionsförslag från Liberalerna gjorde riksdagen under föregående riksdagsår ett tillkännagivande till regeringen i denna fråga (bet. 2020/21:JuU22). Liberalerna förväntar sig att regeringen utan onödigt dröjsmål återkommer till riksdagen för att redovisa vidtagna åtgärder.

Kriminalisera förstadierna till ytterligare brott

Ju tidigare i brottsplaneringen som rättssamhället kan ingripa och lagföra, desto bättre möjligheter att störa, förhindra och pressa tillbaka den organiserade brottsligheten.

Den 1 juli 2016 kriminaliserades försök, förberedelse eller stämpling till grovt vapenbrott. Lagstiftningen har även skärpts så att stämpling har kriminaliserats avseende ett antal brott som typiskt sett ingår i den organiserade brottslighetens arbetssätt, däribland grovt olaga tvång, grovt olaga hot, grov stöld, grovt bedrägeri, grov förskingring, grovt skattebrott, grov trolöshet mot huvudman, grov oredlighet mot borgenärer, grov utpressning, grovt våld eller hot mot tjänsteman, grov förgripelse mot tjänsteman, grovt vapenbrott, synnerligen grovt vapenbrott och grovt fall av övergrepp i rättsak. När det gäller övergrepp i rättsak har även stämpling till brott av normalgraden kriminaliserats. Efter att bland annat Liberalerna ett antal år begärde lagskärpningar trädde ny lagstiftning om kriminalisering av försök, förberedelse och stämpling till häleri i kraft den 1 mars 2021. Det är välkommet. Vi anser dock att ytterligare utvidgningar bör göras av det kriminaliserade området, till exempel förstadier till vapenbrott av normalgraden, olaga hot och utpressning.

Reformera Sis-systemet

Statens institutionsstyrelse (Sis) är den statliga myndighet som ansvarar för individuellt anpassad tvångsvård och behandling av de ungdomar som har den allra största personliga psykosociala problematiken, inklusive kriminalitet. Sis ansvarar även för tvångsvård och behandling av vuxna med missbruksproblem, som dock lämnas utanför resonemanget nedan.

Sis ansvarar för 22 särskilda ungdomshem med cirka 700 platser för akutplacering, utredningsplacering och behandlingsplacering. På dessa ungdomshem samlas unga med svår beteendeproblematik som erhåller vård enligt LVU, men även ungdomar som har begått brott och dömts till påföljden slutna ungdomsvård. Att blanda ungdomar som placerats av socialtjänsten med ungdomar som dömts av rättsväsendet innebär risker för båda kategorierna och försvårar möjligheten till en ändamålsenlig individuell behandling. Systemet bör reformeras så att de båda grupperna ungdomar inte blandas.

Säkerheten vid Sis-hemmen behöver förbättras, till exempel genom att det ska bli möjligt att besluta om generellt mobilförbud för alla ungdomar som vistas på en avdelning. Den lagstiftning som gäller sedan 2018 (prop. 2017/18:169) innebär att ledningen för ett ungdomshem visserligen kan besluta om mobilförbud och förbud mot annan elektronisk kommunikation, men bara 14 dagar i taget och bara gentemot en viss ungdom. Likaså har det i lagen införts en proportionalitetsregel om att begränsningarna bara får beslutas om det inte finns någon mindre ingripande åtgärd som fungerar.

Detta gör att det i praktiken är oförsvarligt svårt att genomdriva ett beslut om mobilförbud, med tanke på att tröskeln är så hög. Förbuden blir dessutom ineffektiva eftersom intagna ungdomar ändå kan få hjälp av andra ungdomar på samma avdelning att kontakta sin omvärld. När det gäller ungdomar som är i ett pågående missbruk eller inblandade i kriminella nätverk är detta en uppenbar nackdel för behandlingen eftersom de kan ge instruktioner till gängmedlemmar, skaffa droger eller förbereda för rymning. Det finns ingen logik i att det ska vara svårare att införa ett generellt mobilförbud på Sis-hem än i skolan. Lagstiftningen bör snarast ändras så att mobilförbud på riktigt kan införas på Sis-hem.

Likaså bör säkerheten förbättras vid permissioner. För ungdomar som avtjänar påföljden slutna ungdomsvård gäller att permissioner alltid är övervakade men att unga vid skötsamhet så småningom kan få obevakade permissioner. I sammanhanget måste det dock observeras att det bland de unga som döms till slutna ungdomsvård finns personer som begått mycket grova våldsbrott, såsom grov våldtäkt eller mord. Formerna för permission behöver alltid vara anpassade till en hotbilda-bedomning och möjligheterna till bevakad permission bör öka. Det bör också övervägas om möjlighet till övervakning med elektronisk fotboja bör komma i fråga i de situationer då unga som har begått grova brott beviljas obevakad permission.

Säkerheten vid ungdomsvården har även aktualiserats av ett antal rymningar av unga gängkriminella. Vidare har flera fall uppmärksammats där personal på boenden eller anställda inom myndigheter som arbetar med barnen har haft radikala åsikter. Idag görs regelmässigt endast utdrag ur brottsregister vid anställningar. Däremot görs registerutdrag enligt säkerhetsskyddslagen, som genomförs av Säpo, vid anställningar inom Kriminalvården. I takt med att behovet av säkerhetsstärkande arbete ökat vid inte minst Sis-institutioner bör det där även krävas registerutdrag vid anställning, likt det som krävs inom Kriminalvården.

Fortsätt att reformera påföljdssystemet för unga lagöverträdare

Sedan drygt tio år pågår ett reformarbete för att modernisera påföljdssystemet för unga lagöverträdare. Det senaste steget togs när riksdagen år 2020 beslutade att införa ungdomsövervakning i Kriminalvårdens regi som en ny påföljd. Ungdomsövervakning är en mer ingripande frihetsinskränkning än ungdomsvård och ungdomstjänst men utan att innebära institutionsvård. Påföljden ska kunna användas när en ung person har gjort sig skyldig till allvarlig brottslighet och ungdomsvård eller ungdomstjänst inte är en tillräckligt ingripande påföljd samtidigt som det inte finns tillräckliga skäl för slutna ungdomsvård. Ungdomsövervakning bör i första hand användas för personer som är under 18 år.

Den som döms till ungdomsövervakning får en individuellt utformad plan som innebär obligatoriska möten med en koordinator, tydliga inskränkningar i rörelsefriheten samt förbud mot bruk av narkotika och alkohol. Den unge som dömts till ungdomsövervakning kan få förbud mot att lämna bostaden under helgkvällar och helgnätter, men det kan också handla om andra rörelseinskränkningar som t.ex. ett förbud mot att vistas på en viss plats eller inom ett visst område. Rörelseinskränkningarna ska kontrolleras med hjälp av en elektronisk fotboja.

Verkställighetsplanen ska även få reglera frågor om bl.a. boende, skolgång eller annan sysselsättning, missbruksbehandling och andra åtgärder för att få den unge att komma in i en mer positiv utveckling.

Liberalerna är positiva till att den nya lagstiftningen kommit på plats, men vi anser att ytterligare steg behöver tas. Bland annat är regelverket trubbigt när det gäller vid vilka tidpunkter den unge ska kunna åläggas rörelseinskränkningar. Det bör vara möjligt att också besluta om förbud mot att lämna hemmet på vardagskvällar eller vid andra individuellt anpassade tidpunkter.

Det är också viktigt att det kommer snabba och tydliga reaktioner om den unge inte följer verkställighetsplanen. Ungdomsövervakning ska vara ett mindre långtgående alternativ än omhändertagande enligt LVU eller sluten ungdomsvård, men vid misskötsamhet bör det finnas ökade möjligheter att övergå till någon av dessa åtgärder.

Liberalerna anser även att fler unga bör dömas till ungdomstjänst och även fullgöra påföljden, som också bör ha en tydlig koppling till brottet. För att underlätta detta bör det övervägas om en åklagare ska kunna föreskriva kortare ungdomstjänst för ringa brott genom strafföreläggande. På så sätt skulle reaktionen på lagöverträdelsen komma snabbare och därmed få en tydligare koppling till brottet. Riksdagen har tidigare bifallit Liberalernas motionsyrkande med denna innebörd och gjort ett tillkännagivande i frågan (bet. 2017/18:JuU18), varefter frågan nu blivit föremål för utredning (dir. 2019:103, 2021:41). Utredaren ska redovisa sitt uppdrag senast den 21 januari 2022. Liberalerna anser det vara mycket angeläget att regeringen så snart som möjligt fortsätter beredningen så att behövliga lagändringar kan genomföras. Då kan möjligheten till strafföreläggande också vägas mot de situationer där det finns ett tydligt pedagogiskt behov av att den unge ställs inför rätta för att inse allvaret i brottet.

Reglerna för sluten ungdomsvård behöver reformeras och ansvaret för påföljden flyttas till Kriminalvården. Unga som döms till sluten ungdomsvård ska genomgå behandlingsprogram anpassade för målgruppen och ska inte vara placerade på samma enheter som vuxna.

I dag kan unga dömas till sluten ungdomsvård i högst fyra år. Möjligheten att döma en person under 18 till fängelse används ytterst restriktivt. Det innebär att unga återfallsförbrytare som begått grova våldsbrott såsom mord kan släppas ut i tjugooårsåldern, en ålder när konsekvenstänkandet inte är fullt utvecklat. För att vården när det gäller de som begår de allra grövsta våldsbrotten ska vara effektiv bör man kunna döma personerna till vård en längre tid än fyra år. Maxtaget för de grövsta våldsbrotten bör kraftigt höjas. Det bör göras en individuell bedömning av mognad och återfallsrisk. Riksdagen riktade våren 2021 ett tillkännagivande till regeringen om att reformera den slutna ungdomsvården (bet. 2020/21:39), och vi förväntar oss nu att regeringen utan onödigt dröjsmål återkommer med färdiga förslag.

Fortsätt att reformera ungdomsrabatten för ungdomar i åldern 18–20 år

Ungdomar ska få hjälp att lämna en kriminell livsstil. Men den som är myndig ska också ta ansvar för sina gärningar. Det är i grunden rätt att det finns en så kallad ungdomsrabatt som gör att ungdomar under 21 år får lägre straff än personer som är äldre. Rabatten är en signal från det allmänna om att den unge ska bemötas med större tolerans på grund av sin ungdom.

Den hittillsvarande utformningen blir dock direkt kontraproduktiv när det handlar om unga vuxna som fastnat i en kriminell livsstil och begår grova brott. Att i dessa fall ge den unge rabatt på påföljden blir en signal om att den unges kriminella livsstil inte tas på tillräckligt allvar.

För personer mellan 15 och 21 års ålder som begår brott finns det särskilda regler om straffnedsättning. Enligt Högsta domstolen bör straffnedsättningen normalt bli större ju yngre lagöverträdaren är. För ett brott som någon begått innan han eller hon fyllt 18 år krävs dessutom synnerliga skäl för att personen ska dömas till fängelse. Enligt praxis är den så kallade straffrabatten omkring 50 procent av straffvärdet för brottet för en person som är 18 år. Straffrabatten minskas därefter gradvis ju närmare lagöverträdaren kommer 21-årsdagen.

Liberalerna stöder det nyligen framlagda lagförslaget om att avskaffa straffrabatten; om någon som är 18–20 år har begått ett brott där minimistraffet är minst ett års fängelse ska hans eller hennes ungdom inte beaktas särskilt vid straffmätningen. Likaså ska det inte krävas särskilda skäl för att döma lagöverträdare i den åldersgruppen till fängelse, och samma straff ska kunna dömas ut som för andra myndiga lagöverträdare. Den som är myndig ska alltså t.ex. kunna dömas till fängelse på livstid för mord. De särskilda ungdomspåföljderna ska i princip vara förbehållna personer som inte hade fyllt 18 år vid tidpunkten för brottet, och endast vid särskilda skäl ska ungdomspåföljder vara aktuella för den som är över 18 år. De allvarligaste brotten, t.ex. mord eller våldtäkt mot barn, ska inte kunna preskriberas om brottet begåtts av någon som fyllt 18 år.

Denna reform kommer dock inte att vara tillräcklig. I ett nästa steg vill vi reformera reglerna ytterligare, så att ungdomsrabatten även tas bort för den som fyllt 18 år och som återfaller i brott där minimistraffet är lägre än ett års fängelse.

Insatser i Kriminalvården och frivården

Som framgår ovan är det Kriminalvården som ansvarar för den nya påföljden ungdomsövervakning, även om påföljden verkställs utanför institutionsmiljön. Vi anser att detta är en positiv förändring i riktning mot att ge Kriminalvården ett utökat ansvar för insatser till unga lagöverträdare som socialtjänsten i dag har svårt att ge adekvat stöd i egen regi.

Liberalerna anser att det i ökad utsträckning ska vara Kriminalvården som ansvarar för rehabiliteringen av unga gängkriminella med särskilt svår problematik och av de unga som har begått grova brott. Dessa insatser ska ske på särskilda avdelningar och enheter, skilda från Kriminalvårdens verksamheter för vuxna.

Det är också angeläget att Kriminalvården kan erbjuda väl anpassade frivårdsinsatser för unga lagöverträdare, särskilt om dessa hamnat i en kriminell gängmiljö och format en identitet som kriminella. Vår övergripande syn på frivårdsverksamheten redovisas i Liberalernas rättspolitiska motion.

Johan Pehrson (L)

Maria Nilsson (L)

Lina Nordquist (L)

Gulan Avcı (L)

Christer Nylander (L)

Mats Persson (L)

Allan Widman (L)